

AZƏRBAYCANDA BANK KAPİTALININ REAL SEKTORUN MALİYYƏLƏŞDİRLMƏSİNƏ CƏLB EDİLMƏSİ YOLLARI

Abdul Kamilov

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: abdul.kamilov@atabank.com

Xülasə. Məqalədə bank sektorunun dayanıqlılığı məsələləri, iqtisadiyyatın real sektorunun banklar tərəfindən maliyyələşdirməsinin səmərəli mexanizmləri, ölkənin maliyyə bazarının inkişafı, bank və sənaye kapitalının qalşılıqlı əlaqəsi, maliyyə resurslarının çatışmamazlığı problemlərinə və b. məsələlərə baxılıb.

Açar sözlər: bank sektorunun dayanıqlılığı, səmərəli maliyyələşdirmə mexanizmləri, maliyyə bazarı, bank və sənaye kapitalının qarşılıqlı əlaqəsi.

THE WAYS TO ATTRACT BANK CAPITAL TO FINANCE THE REAL SECTOR OF THE AZERBAIJAN

Abdul Kamilov

Azerbaijan University, Baku, Azerbaijan

Abstract. The article underlines the issues of the stability of the banking sector, effective mechanisms for financing the real sector of the economy by banks, the development of the financial market in the country, the interrelationship of banking and industrial capital, the lack of financial resources, etc.

Keywords: the stability of the bank sector, effective financing mechanisms, financial market, interconnection of banking and industrial capital.

ПУТИ ПРИВЛЕЧЕНИЯ БАНКОВСКОГО КАПИТАЛА В ФИНАНСИРОВАНИЕ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Абдул Камиллов

Университет Азербайджан, Баку, Азербайджан

Резюме. В статье рассматриваются вопросы устойчивости банковского сектора, эффективные механизмы финансирования реального сектора экономики банками, развитие финансового рынка страны, взаимосвязь банковского и промышленного капитала, проблемы нехватки финансовых ресурсов и т.д.

Ключевые слова: устойчивость банковского сектора, эффективные механизмы финансирования, финансовый рынок, взаимосвязь банковского и промышленного капитала.

Ölkədə davamlı iqtisadi artıma nail olmaq və milli iqtisadiyyatın inkişafının keyfiyyətə yeni müstəviyə çıxarılması, onun dayanıqlılığının təmin olunması real sektora bank kapitalını cəlb etmədən mümkün deyil. Yəni, müasir mərhələdə sənaye və maliyyə kapitalının hərtərəfli qarşılıqlı nüfuzetməsinə təmin etmək zəruridir. Belə ki, sənaye və bank kapitalının qarşılıqlı əlaqəsi iqtisadi artımın başlıca amillərindən biri kimi çıxış edir. Lakin, hazırkı dövrdə bankların real sektorun maliyyələşdirilməsi sahəsində aktivlik səviyyəsi aşağıdır və bu ilk növbədə bank sektorunun qeyri-maliyyə korporasiyaları sektorunun inkişafına zəif təsiri ilə təzahür edir. Bu problemin meydana çıxması bütövlükdə Azərbaycan iqtisadiyyatının qeyri-stabil şəkildə fəaliyyət göstərməsinin məntiqi nəticəsidir.

Qlobal maliyyə böhranı və onun ardınca da neftin dünya bazarında qiymətinin kəskin düşməsi bir sıra dünya ölkələrinin, o cümlədən də Azərbaycanın iqtisadiyyatına böyük mənfi təsir göstərdi. Azərbaycanda bu proseslərin əsas təzahür formalarından biri də bank sahəsində likvidlik böhranı, investisiyalaşdırma, kreditləşdirmə və maliyyələşdirmə vəsaitlərinin kəskin çatışmaması tendensiyaalarının güclənməsi oldu. Qeyd olunan tendensiyaalar:

- 2014-2016-cı illər ərzində bank sektorunun inkişafına güclü təsirə malik olan demək olar ki, bütün makroiqtisadi göstəricilərin pisləşməsinə gətirib çıxardı;
- böyük maliyyə vəsaitləri tələb edən geniş miqyaslı antiböhran dövlət tədbirlərinin reallaşdırılmasını tələb etdi;
- böhran meyllərinin gücləndiyi şəraitdə bank likvidliyinin ənənəvi tənzimləmə metodlarının qeyri-səmərəliliyini üzə çıxardı.

Bu gün Azərbaycanın bank sektorunda bank lisenziyalarının geri çağırılması, bank-kredit təşkilatlarının birləşdirilməsi halları geniş yayılıb. Bu prosesin əsas səbəblərindən biri-bankların zəruri likvidlik səviyyəsini təmin edə bilməməsidir. Bu özünü bank-kredit təşkilatlarının kassalarında nağd pul vəsaitlərinin çatışmaması, qarşılıqlı hesablaşmaların dayandırılması, əmanətlərin verilməsinə məhdudiyyətlərin qoyulması və nəhayət, cari fəaliyyətin dayandırılmasında qabarıq şəkildə göstərir.

Yuxarıda qeyd olunanlar, təcili şəkildə kompleks tədbirlər həyata keçirilməzsə, bank-kredit təşkilatlarının real sektorun maliyyələşdirilməsi üçün zəruri vəsaitlərin və likvidlik səviyyəsini təmin edə bilməməsi probleminin daha da kəskinləşəcəyini göstərir. Lakin, bütün bunlarla yanaşı, hazırki şəraitdə bank, maliyyə kapitalının iqtisadiyyatın real sektorunun maliyyələşdirilməsində rolunun gücləndirilməsi zərurəti bəllidir.

Dünya praktikasında iqtisadiyyatın maliyyə resurslarına olan tələbatının ödənilməsində kommersiya banklarının iştirak formalarından asılı olaraq bank kapitalının iqtisadiyyata birbaşa və dolaylı təsirini ayırırlar. Bu prosesdə bankların iştirakı bankların müştərilərinə onların bankda yerləşdirdiyi vəsaitlərinin yatırılması imkanlarının təqdim olunması ilə bağlı bank xidmətləri və müştərilərin maliyyə aktivlərinin səmərəli dövriyyəsinin təmin olunması ilə bağlı bank xidmətlərini əhatə edir. İqtisadiyyatın real sektorunun maliyyələşdirilməsində bank kapitalının birbaşa iştirakı müştərilərin maliyyələşdirməyə olan tələbatları ilə bağlı bank xidmətləri (kreditlərin təqdim olunması ilə bağlı xidmətlər) vasitəsilə həyata keçirilir. Bu baxımdan bank kapitalının iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsində birbaşa iştirakı zamanı bank kapitalının transformasiyasının bir-birindən fərqli iki formasını ayırmaq olar. Bank kapitalı iqtisadiyyata bank kreditləşməsi, eləcə də maliyyə investisiyaları vasitəsilə, yəni müəssisə və təşkilatların qiymətli kağızlarının (əsasən səhmlərinin) alınması yolu ilə transformasiya oluna

bilər. Qeyd edək ki, sonuncu metod Azərbaycanda bank fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilikdə nəzərdə tutulmamışdır.

Praktiki nöqteyi nəzərdən Azərbaycanda kommersiya banklarının maliyyə investorları kimi rolunu çox zəif səviyyəyə uyğun qiymətləndirmək olar. Belə mövqenin səbəbi maliyyə bazarının vəsaitlərin yenidən bölüşdürülməsi funksiyasının qeyri-səmərəliliyi ilə izah etmək olar. İnvestisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi sahəsində üstünlük ixtisaslaşmış investisiya banklarına məxsusdur. Ölkəmizdə isə belə banklar yaradılmayıb. Universal bank-kredit təşkilatları isə daha çox investisiya layihələrinin kreditləşdirilməsi ilə məşğul olurlar. Real sektorun maliyyələşdirmə vəsaitləri ilə təmin olunması məsələlərinin bank krediti vasitəsilə həll olunması isə daha çevik metoddur.

Maliyyə vəsaitləri bazarında assimetrik informasiyanın aradan qaldırılması problemi isə “bank-müştəri” münasibətləri hesabına həll olunur. Yenidən bölüşdürülmə zamanı maliyyə vəsaitlərinin müəyyən transformasiyası baş verir: adətən, maliyyələşdirməyə tələb müddət, həcm, keyfiyyət, sahəvi və regional yerləşmə və s. parametrlərə görə təklifə ekvivalent deyil. Azərbaycanda maliyyə resurslarının maliyyə bazarları vasitəsilə transformasiyası imkanları çox məhduddur. Bu da ölkədə maliyyə bazarlarının qeyri-səmərəli fəaliyyətinə gətirib çıxarır. Bu gün daxili maliyyə bazarında sərəncamda olan maliyyə resursları bütün göstəricilər (likvidlik, qiymət, risk və s.) üzrə kütləvi şəkildə maliyyələşdirmənin tələblərinə cavab vermir. Ölkədə maliyyə bazarının inkişaf etdirilməsi üzrə təxirəsalınmaz tədbirlərin görülməsi zərurətini bir çox bu sahədə tədqiqat aparan yerli iqtisadçı alimlər də öz əsərlərində xüsusilə qeyd edirlər [2, səh.122].

Bankların maliyyələşdirmə imkanlarının ən əsas göstəricilərindən biri kimi çıxış edən bank kapitalı çox dinamik bir kateqoriyadır. Ona görə də iqtisadi tsiklin fazası (böhran, yüksəliş, durğunluq), rəqabətin səviyyəsi, büdcə-vergi siyasəti, inflyasiya və s. məhz bank kapitalının dinamikasına təsir göstərir. Bu da öz növbəsində bankın maliyyə dayanıqlılığına və ödəməqabiliyyətliliyinə təsir edir. Buna görə də sabit fəaliyyət göstərən iqtisadiyyatda etibarlı bank sisteminin qurulması üçün bank kapitalının idarə olunmasına səmərəli dövlət təsiri mexanizminin işlənib hazırlanması və tətbiq olunması zəruridir.

Bank sektorunun vəziyyəti və onun iqtisadiyyatın investisiyalaşdırılması və maliyyələşdirilməsində iştirakı əhəmiyyətli dərəcədə dövlətin və Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasətindən asılıdır. Sonuncunun kommersiya banklarının kreditlərinin adekvat təkrarmaliyyələşdirilməsi mexanizminin olmaması, manatın xarici valyutalara nisbətən məzənnəsinin kəskin qeyri-sabitliyi; manatla həyata keçirilən maliyyə alətlərinin spektrinin

geniş olmaması, əmanətlərin dövlət tərəfindən zəmanətli şəkildə sığortalanması sisteminin zəif inkişaf səviyyəsi, təkrarmaliyyələşmə əməliyyatlarının alternativ maliyyə aktivlərinə yönəldilməsi şəraitində investisiyalaşdırma və maliyyələşdirmə prosesində həqiqi dayaq nöqtəsi kimi birləşdirici həlqə rolunu oynamağa qabil olan etibarlı bank sistemini qurmaq mümkün deyil.

Bazar iqtisadiyyatında bank sistemi sənaye istehsalının inkişafına təsir edən, ÜDM-in həcmi və deməli, ölkədə iqtisadi artımın səviyyəsini yüksəldən investisiyaların əsas mənbəyi kimi nəzərdən keçirilir. Bank kapitalı vasitəsilə maliyyə vəsaitlərinin iqtisadiyyatın real sektorunun maliyyələşdirilməsinə cəlb edilməsi problemləri həm bank-kredit təşkilatlarının, həm də müəssisələrin fəaliyyətinə təsir göstərən mühitin hərtərəfli təhlilini tələb edir. Bir sıra iqtisadçılar haqlı olaraq qeyd edirlər ki, "...yalnız iqtisadi amillərin kompleks şəkildə investisiya mühitinin formalaşmasına təsiri təhlil edilib qiymətləndirilməlidir..." [3, səh.108]. Qeyd etmək lazımdır ki, bu vəziyyətin ziddiyyətliyi Azərbaycanın bank sektorunun məcmu kapitalının maliyyə təminatlılığı milli iqtisadiyyatın tələbatlarına uyğun gəlməməsindən ibarətdir.

Bununla əlaqədar olaraq, iqtisadiyyatın müasir inkişaf mərhələsinin əsas problemlərindən biri real sektorun maliyyələşdirilməsinin keyfiyyət parametrlərinin dəyişdirilməsi, eləcə də kapitalın iqtisadiyyatın ixrac yönümlü neft sektorundan qeyri-neft sektoruna axınının təmin olunmasıdır. Bu məsələlərin həlli üçün böyük həcmdə maliyyə resurslarının milli və beynəlxalq axını tələb olunur. Özü də bu resursları bank sektoru vasitəsilə akkumulyasiya edib yenidən bölüşdürmək zəruridir. Burada həmçinin, ölkənin daxili resurslarını və ilk növbədə kommersiya banklarının maliyyə resurslarını səfərbər etmək lazımdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırki dövrdə bank kreditləşdirilməsi bank kapitalının sənaye kapitalına transformasiyasının formalarından biri kimi Azərbaycan iqtisadiyyatında ən tələb olunan üsuldur. Azərbaycan banklarının əksəriyyəti öz rəqabət qabiliyyətliklərini yalnız qismüddətli kreditləşdirmə sahəsində, əsasən də müəssisə və təşkilatların cari fəaliyyətinin maliyyə resursları ilə təmin olunması sahəsində nümayiş etdirə bilirlər. Bankların belə zəifliyinin səbəbi kapitallaşma səviyyəsinin aşağı olmasıdır. Bu isə bankların iqtisadiyyatda funksional rolunun artmasına mane olur.

Bir sıra tədqiqatlar göstərir ki, son illər ərzində bank və maliyyə kapitalının qarşılıqlı inteqrasiyası metodu kimi uzunmüddətli kreditlərin potensialının reallaşdırılmasını ləngidən əsas səbəblər aşağıdakılardır:

- İnvestisiya sferasının vəziyyətini (investisiyaların təkrar istehsal və texnoloji quruluşu) xarakterizə edən mühüm keyfiyyət və kəmiyyət parametrlərinin pisləşməsi, bəllidir ki, bu öz növbəsində uzunmüddətli kreditlərin istifadəsini məhdudlaşdırır;
- İnvestisiya-struktur siyasəti sahəsində dəqiq dövlət prioritetlərinin tam bəlli olmaması;
- Passivlərin formalaşdırılması və aktivlərin yerləşdirilməsi ilə bağlı bankların siyasətinin müddətlilik prinsipinə uyğun qurulması;
- Hazırda bir çox Azərbaycan banklarının dayanıqsız maliyyə vəziyyəti.

Lakin, bununla belə bankların ölkə iqtisadiyyatının inkişafında rolu yenə də artır. Fikrimizcə, regionlarda fəaliyyət göstərən bank-kredit təşkilatlarının və onların filiallarının regional səviyyədə iqtisadiyyat sahələrinin və təsərrüfat fəaliyyəti növlərinin maliyyələşdirilməsində və kreditləşdirilməsində rolunu artırmaq lazımdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, məhz regional banklar və onların filial şəbəkələri mərkəzdən regionlara maliyyə vəsaitlərinin əsas ötürücüləridirlər.

Buna görə də hesab edirik ki, məhz bu banklar real sektorla işlərini daha da gücləndirməlidir. Belə ki, bu onların maraqlarına cavab verir, yerli müəssisə və təşkilatların investisiya fəaliyyətini aktivləşdirərək, onlarla banklar arasındakı əməkdaşlığın əsasını qısamüddətli perspektivdə deyil, uzunmüddətli perspektivə yönəldir. Belə tədbirlər regional bankların və onların filial şəbəkələrinin maliyyə resursları ilə təminatı baxımından mərkəzdən asılılığını azaldır.

Azərbaycan Respublikasında bank sektoru üçün əsas inkişaf prioritetlərindən biri kapitalın təmərküzləşməsi siyasəti, əhalinin bank sektoruna etibarının yüksəldilməsi və banklar tərəfindən mütləq normativlərin yerinə yetirilməsi yolu ilə resurs bazasının artırılması, regional ekspansiya siyasəti olmalıdır.

Bu gün bank sektorunun strukturu institusional dəyişikliklərlə xarakterizə olunur. Ümumiyyətlə, tədqiqatlar göstərir ki, banklar müəssisə və təşkilatların maliyyə resurslarına olan tələbatları müstəqil şəkildə ödəyə bilmirlər. Hətta real sektorun tələbatlarının ödənilməsi respublikanın bütün bank sektorunun imkanları xaricindədir. Belə ki, bütöv bank sektorunun məcmu kapitalı müəssisə və təşkilatların əsas kapitalla uzunmüddətli investisiya qoyuluşlarına olan tələbatını ödəməyə çatmır. Buna görə də dövlət tərəfindən təqdim olunan maliyyə resurslarına böyük ehtiyac var və özəl sektorun dövlətlə birgə həyata keçirdiyi investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinin, eləcə də bir neçə bankların bu prosesdə birgə iştirakını təmin etmək zəruridir. Bəllidir ki, hazırki dövrdə manatın məzənnəsinin ABŞ dollarına nisbətən ucuzlaşması səbəbindən əhalinin manatla olan əmanətlərinin dəyərsizləşməsi

şəraitində fiziki şəxslərdə olan sərbəst maliyyə vəsaitlərinin həcmi investisiya layihələrinin reallaşdırılması üçün kifayət edəcək səviyyədə deyil. Lakin, potensial əlyetər maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsi üçün kommersiya banklarında kollektiv investisiya-kreditləşdirilməsi şöbələrinin yaradılması və bu növ bank xidmətlərinin bazara çıxarılmasını təklif edirik.

İqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsinin genişləndirilməsi məqsədilə bank kapitalının aktiv hissəsinin doldurulmasının perspektiv mənbələrindən biri kimi əmək pensiyalarının yığım hissəsinin və Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun vəsaitlərinin investisiyalaşdırma proseslərində istifadə etmək olar.

Bankların real sektorun kreditləşdirilməsi sahəsindəki problemləri əmanətlərin sığortalanması, vəsaitlərinin investisiya olunması üçün əlverişli şəraitin yaradılması; müştəri mühitinin şəffaflığının təmin olunması; birgə sindikə edilmiş kreditləşdirmə üçün şəraitin yaradılması; əmanətlərin sığortalanması sistemi çərçivəsində kommersiya bankları arasında real rəqabətin təmin olunması; banklar tərəfindən layihə investisiyalaşdırılmasının tətbiqinin genişləndirilməsi üçün müşayiətedici stimullaşdırıcı qanunverici bazanın işlənib hazırlanmasından ibarətdir.

Bank fəaliyyətinin real sektorla əlaqələrinin stimullaşdırılmasına Mərkəzi Bankın alətləri, əmanətlərin sığortalanmasının işlək mexanizmi, kreditləşdirmənin lizinq sxemi, sindikə edilmiş kreditləşdirmə, mühüm sosial-iqtisadi əhəmiyyət kəsb edən investisiya layihələrinə dövlət zəmanətlərinin verilməsi mexanizmi, bankların birləşməsi və iriləşməsi prosesi və s. amillər birgə təsir göstərəcək. Dövlət, banklar və real sektorun müəssisə və təşkilatlarının birgə uzlaşdırılmış fəaliyyəti iqtisadi inkişafın yenidən yüksəlməsini təmin edəcək. Bu prosesdə tədqiqatçıların da qeyd etdiyi kimi: "...investisiyaların maliyyələşdirilməsi və güzəştli kreditləşdirilməsinin optimal nisbətinin müəyyənəşdirilməsi əlverişlidir" [3, səh.126].

Hesab edirik ki, problemlərin mövcud olmasına baxmayaraq, bank maliyyələşdirilməsinə əsaslanan iqtisadiyyat operativ baxımdan daha çox tənzimləmə imkanları verir, iqtisadi informasiyanın assimetriyasına daha az məruz qalır, praktiki olaraq resursların transformasiyası imkanlarını heç nə ilə məhdudlaşdırmır (son mərhələdə kreditorların adekvat iştirakı şərti daxilində).

Buna görə də hesab edirik ki, yaxın perspektivdə Azərbaycanda resursların yenidən bölüşdürülməsinin bank formaları üstünlük təşkil edəcəkdir. Onların inkişafı isə bank sektorunda struktur islahatları aparılmadan mümkün deyil.

Struktur dəyişikliklərinin əsas meyarı isə, fikrimizcə, bank funksiyalarının (ilk növbədə yenidən bölüşdürücü funksiyasının) səmərəli yerinə yetirilməsidir. Bu məsələnin həlli ayrıca götürülmüş kommersiya bankı səviyyəsində mümkün deyil. Belə ki, bu, bütövlükdə bank sistemi səviyyəsində formalaşan ölkənin pul-kredit siyasətinin reallaşdırılması çətin olan əsas vəzifələrdən biridir.

Yalnız bank sektorunda struktur dəyişikliklərini həyata keçirməklə sənaye və bank kapitalının dayanıqlı və geniş integrasiyasına nail olmaq olar. Bunun üçün zəruri olan tədbirlər kompleksi aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- Real sektoru kreditləşdirən kommersiya banklarının təkrarmaliyyələşdirmə təcrübəsinin müəssisə və təşkilatların veksellərinin uçotu və təkraruçotu sisteminin inkişaf etdirilməsi yolu ilə genişləndirilməsi;
- Təkrarmaliyyələşdirmə dərəcəsinin iqtisadiyyatda normal gəlirlilik səviyyəsindəək aşağı salınması;
- Əmanətlərin sığortalanmasının işlək mexanizminin yaradılması;
- Pul emissiyasının istehsalın tələbatlarının ödənilməsinə yönümlü kanallarının formalaşdırılması;
- Alternativ spekulyativ maliyyə qoyuluşlarının gəlirlilik səviyyəsini azaldılması;
- Bankların birləşməsi, iriləşməsi, təmərküzləşməsi hesabına onların daxili dayanıqlılığının gücləndirilməsi;
- Girov problemini həll etməyə imkan verən lizinq kreditləşdirilməsinin hərtərəfli genişləndirilməsi;
- Sindikə edilmiş kreditləşdirmə sahəsində banklar arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;
- İnvestisiya kreditinin ucuzlaşdırılması metodu və investisiya layihəsinin birgə maliyyələşdirilməsi variantı kimi xarici investisiyaların həcmi artırılması;
- Dövlət əhəmiyyətli və regional iqtisadi inkişafa təkan verəcək investisiya layihələri üzrə dövlət zəmanətləri mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi;
- Real sektorun investisiya proqramları və layihələri ilə işləmək niyyəti olan ixtisaslaşmış bankların yaradılması və onların kapital bazasının həcmi genişləndirilməsi üzrə əvvəlcədən tədbirlərin görülməsi.

Yuxarıda qeyd olunan tədbirlərin reallaşdırılması bank kapitalının real sektorun inkişafında rolunu və təsirini gücləndirəcək.

Ədəbiyyat

1. Paşacanov A.A., Holland sindromu və Azərbaycanla onun qarşısının alınması yolları, 08.00.05 - Xalq təsərrüfatı sahələrinin iqtisadiyyatı və idarə olunması (makroiqtisadiyyat) ixtisası üzrə iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsini alınması üzrə təqdim edilmiş dissertasiya, Bakı, 2010.
2. Orucova M.Ş., Xarici investisiyaların Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafına təsirinin təhlili və modelləşdirilməsi, 08.00.13 - İqtisadi-riyazi və instrumental üsullar ixtisası üzrə iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsini alınması üzrə təqdim edilmiş dissertasiya, Bakı, 2012.
3. Rəhimov M.R., Regionun investisiya potensialından istifadə səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri, 53.12.01 - Sahə iqtisadiyyatı ixtisası üzrə iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsini alınması üzrə təqdim edilmiş dissertasiya, Bakı, 2013.